यभक्तिस्तु ताण्डिशार्दूलजैमिनीयतलवकारादिषु सर्वासु सामशाखासु पठिता। तत्र यदिदन्ताण्डिशाखोक्तगुणानामुपासनं तत्किन्ताण्डिशाखागत एवोद्गीथविशेषे अवतिष्ठते किं वा सर्वशाखागत उद्गीथसामान्ये सञ्चरतीति संशयः। तत्र सन्निधिवशादुद्गीथविशेषेऽवतिष्ठत इति पूर्व्वः पक्षः। उद्गीथशब्दो मुख्यया वृत्त्योद्गीथसामान्यं ब्रूते। न च सन्निधिना पञ्चमप्रमाणेन प्रथमप्रमाणस्य श्रुतेः सङ्कोचोयुक्तः। तस्मादुपासनमुद्गीथसामान्ये संचरतीति राद्धान्तः। अनेन न्यायेन प्रकृतेऽपि साहचर्य्याख्येन सन्निधिना द्वितीयादिश्रुतेः सङ्कोचायोगाद्युग्मादिशास्त्रं पक्षद्वयविषयं द्रष्टव्यम्। यदि चतुर्दशीपूर्णिमयोः कृष्णपक्षविषयत्वं न सम्भाव्यते तर्हि तत्रैकत्र शुक्लपक्षविषयत्वमस्तु। तथा प्रतिपद्युग्ममपि गत्यन्तराभावात्पक्षद्वयसम्बन्धिविषयम् एवं व्यवस्थितौ सत्यां युग्मशास्त्रेण पक्षद्वयेऽपि चतुर्थी परविद्धैव प्राप्नोति। ननु वचनान्तरेण चतुर्थीद्वयस्य व्यवस्था प्रतीयते। तथा च मार्कण्डेयपुराणे "शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः। कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविरिति"। अत्र च वक्तव्यं किमिदं शुक्लादिवाक्यं युग्मादिशास्त्रनियमद्वारा एकवाक्यतया तिथीनां व्यवस्थापकमुत स्वातन्त्र्येण। यदि नियमद्वारा तर्हि युग्माग्नीत्यादियुग्मे पूर्व्वतिथीनामुत्तरविद्धानाम्पूज्यत्वेन "शुक्लपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः" इत्येतत्पूर्वार्द्धमविरोधि उत्तरार्द्धन्तु विरोधि। तथा तेष्वेव युग्मेषु चरमतिथीनां पूर्व्वविद्धानां पूज्यत्वेन "कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः" इत्युत्तरार्द्धमविरोधि। पूर्व्वार्द्धन्तु विरोधि। तथा दर्शप्रतिपद्युग्मे कृष्णपक्षगतस्य दर्शस्योदये पूज्यत्वं शुक्लपक्षगतायाः प्रतिपदोऽस्तमये पूज्यत्वं तथा सति तत्रोभयत्र विरोधः स्फुटतरः। तस्मान्न युग्मादिशास्त्रमनेन नियन्तुं शक्यम्। नापि स्वातन्त्र्येण तिथीनां व्यवस्थापकम् तत्र युग्मादिशास्त्रविरोधस्यापरिहार्य्यत्वात्। अविरोधेन तु शुक्लादिवाक्यस्य दशम्यादिविषयत्वम्प्रतिपत्प्रकरणे प्रसङ्गादुदाहृतम्। तस्माच्छुक्लकृष्णयोरपि पक्षयोर्युग्मादिशास्त्राच्चतुर्थी परविद्धा ग्राह्या। वृहद्वसिष्ठोऽपि "एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका। उपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्व्वेण संयुताः" इति। ननु परविद्धोपवासः क्वचित् प्रतिषिध्यते। "द्वितीया पञ्चमी वेधाद्दशमी च त्रयोदशी। चतुर्द्दशी चोपवासे हन्युः पूर्व्वोत्तरे तिथी" इति। अयमर्थः। पञ्चमी वेधेन पूर्व्वाञ्चतुर्थीन्तिथिमुत्तराञ्च षष्ठीं तिथिमुपवासविषये हन्ति अतः पञ्चमीविद्धायां चतुर्थ्यान्नोपवास इति। नैषदोषः व्रतभेदेन व्यवस्थोपपत्तेः सन्ति हि चतुर्थ्याम्भिन्नदेवता विषयाणि बहूनि व्रतानि। तत्र विष्णुधर्म्मोत्तरप्रोक्ते चतुर्मूर्तिव्रते मूर्तिचतुष्टयोपेतो विष्णुर्देवता। स्कन्दपुराणोक्ते अङ्गारकचतुर्थीव्रते भौमो देवता कूर्म्मपुराणोक्ते यमव्रते यमोदेवता। सौरपुराणादिप्रोक्तेषु दूर्वागणपत्यादिव्रतेषु विनायको देवता कूर्म्मपुराणप्रोक्ते नागचतुर्थीव्रते शेषशङ्खपालादयः सर्पादेवतास्तत्र विनायकनागव्यतिरिक्तानां व्रते परेद्युरुपवासः प्राप्नोति तादृशे विषये पञ्चमीवेधनिषेधो व्यवस्थापनीयः। तथा पूर्व्वविद्धाप्रशंसा च तस्मिन्नेव विषये द्रष्टव्या। अतएव ब्रह्मवैवर्त्ते पूर्व्वोत्तरविद्धयोर्विधिनिषेधौ स्मर्य्येते "चतुर्थीसंयुता कार्या तृतीया, च चतुर्थिका। तृतीयया युता, नैव पञ्चम्या कारयेत्क्वचिदिति"। तथा तत्रैव पूर्व्वविद्धा प्रशस्यते "चतुर्थीसंयुता या च सा तृतीया फलप्रदा। चतुर्थी तु तृतीया या महापुण्यफलप्रदेति"। तस्याश्च विनायकव्रतविषयत्वं तत्रैव सूचितम् "कर्त्तव्या व्रतिभिर्वत्स! गणनाथसुतोषणीति" स्कन्दपुराणेऽपि "विनायकव्रते कार्य्या सर्वमासेषु षण्मुख!। चतुर्थी तु जयायुक्ता गणनाथसुतोषणीति"। विनायकव्रतानुष्ठाने चतुर्थ्या मध्याह्नव्यापित्वं मुख्यं प्रयोजकम्। तदाह बृहस्पतिः "चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते। मध्याह्नव्यापिनी चेत् स्यात्परतश्चेत्परेऽहनीति"। (विनायकस्य माता दुर्गातत्तिथिस्तृतीया तया विद्धा) यदा पूर्वेद्युर्मध्याह्नव्यापिनी भवति तदा मुख्यप्रयोजकस्य विद्यमानत्वान्मातृविद्धत्वगुणसद्भावाच्च सा ग्राह्या तादृशे विषये परेद्युः सत्या अपि मध्याह्नव्यापिन्यास्त्याज्यता। अत एव प्रशस्यत इत्युक्तम्। परेद्युरेव यदा मध्याह्नव्यापिनी तदा मातृविद्धत्वगुणाभावेऽपि प्रधानप्रयोजकानुसारेण परविद्धैव ग्राह्या। तथा च स्मृत्यन्तरम् "मातृविद्धा प्रशस्ता स्याच्चतुर्थी गणनायके। मध्याह्नेऽपरतश्चेत् स्यान्नागविद्धा प्रशस्यते" इति। ननु बहुषु वचनेषु पूर्वविद्धाया गणनाथसन्तोषकत्वमुक्तम्। अतः पूर्वविद्धत्वस्यैव मुख्यप्रयोजकता युक्ता। मैवम्। मध्याह्न